

DOI: [10.32702/2307-2105-2021.5.84](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2021.5.84)

УДК 334.732:631.115.8 (091) (477)

Д. В. Ковальов,

*к. с.-г. н, доцент, доцент кафедри загальноекономічної підготовки, Державний вищий навчальний заклад «Херсонський державний аграрно-економічний університет», м. Херсон
ORCID ID: 0000-0002-3672-7063*

ІСТОРІЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ В УКРАЇНІ: ВИКОРИСТАННЯ ДОСВІДУ У СУЧАСНОМУ КОНТЕКСТІ

D. Kovalyov

PhD in Agricultural Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of General Economics, State Higher Educational Institution "Kherson State Agrarian and Economic University", Kherson

HISTORY OF AGRICULTURAL COOPERATION IN UKRAINE: USING EXPERIENCE IN THE MODERN CONTEXT

У статті проаналізовано вихідні чинники становлення та розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні на початку ХХ ст. з метою визначення пріоритетних напрямків розвитку кооперації на сучасному етапі. Встановлено, що історія української кооперації була предметом вивчення багатьох учених як в Україні, так і за її межами. Стверджується, що саме М. Туган-Барановський узагальнив історичний досвід розвитку сільськогосподарської кооперації Росії і країн Західної Європи, зробив важливий внесок стосовно соціально- економічної сутності кооперації, яка полягає у самостійності й самодіяльності кооперативних підприємств. Вказується, на те що, у реальному секторі значне збільшення сільськогосподарських спілок спостерігалось з лютого 1898 р., коли був затверджений «нормальний статут для місцевих сільськогосподарських спілок». Надана динаміка кількості сільськогосподарських спілок на початку ХХ ст. у Російській імперії та в інших країнах. Обґрунтовано, що в Російській імперії розвиток кооперативного руху проходив повільніше, ніж в Західній Європі. Виявлено, що Столипінська земельна реформа стала одним з найефективніших в історії України стимулів зростання продуктивності сільського господарства. У висновках відзначено, що в сучасних трансформаційних умовах реформування аграрного сектору економіки особливого значення набуває досвід державного сприяння різноманітним формам власності на селі, державної підтримки селянина-господаря та розвитку селянської кооперації різних видів – споживчої, кредитної та сільськогосподарської. На особливу увагу заслуговує досвід створення системи кооперативного кредиту, в тому числі банків.

The article analyzes the initial factors of formation and development of agricultural cooperation in Ukraine in the early XX century in order to determine the priority areas of cooperation at the present stage. It is established that the history of Ukrainian cooperation has been the subject of study of many scholars both in Ukraine and abroad. At different times, they studied its historical,

political, socio-economic, sociological problems. These issues have occupied a significant place in modern historical science, but at the same time they have not exhausted their potential and need constant research, systematization and generalization in order to determine the prospects for cooperation, especially agricultural, in today's complex environment.

It is claimed that M. Tugan-Baranovsky summarized the historical experience of agricultural cooperation in Russia and Western Europe, made an important contribution to the socio-economic essence of cooperation, which is the independence and initiative of cooperative enterprises.

It is pointed out that in the real sector a significant increase in agricultural unions has been observed since February 1898, when the "normal charter for local agricultural unions" was approved. The dynamics of the number of agricultural unions at the beginning of the XX century is given in the Russian Empire and in other countries. It is substantiated that the development of the cooperative movement in the Russian Empire was slower than in Western Europe. The main reasons for this were not only the lag in economic development, but also a long period of inaction and even hostility of the government, local administration, legislature to this problem.

It was found that the Stolypin land reform became one of the most effective incentives in the history of Ukraine to increase agricultural productivity. Also, the historical experience of the emergence of agricultural cooperation in other countries shows that the strategy of integrated development of its various types and forms began not with sales, but with lending - the most acute problem for rural entrepreneurs.

In the conclusions it is noted that in modern transformational conditions of reforming the agricultural sector of the economy the experience of state assistance to various forms of rural ownership, state support of the peasant-owner and development of peasant cooperation of different types - consumer, credit and agricultural. The experience of creating a system of cooperative credit, including banks, deserves special attention.

Ключові слова: *сільськогосподарська кооперація; кооперативна думка; споживча кооперація; кредитна інституція; аграрний банк.*

Key words: *agricultural cooperation; cooperative thought; consumer cooperation; credit institution; agrarian bank.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Генеральна Асамблея ООН постійно відзначає роль кооперативів в зниженні рівня бідності, насамперед, серед сільського населення. Для незаможних, об'єднання в кооперативи – це забезпечення зайнятості та соціальної інтеграції. В Україні в час агресивних методів формування ринкової економіки селяни залишаються незахищеними, і якщо не об'єднуються, то не зможуть протистояти комерційним структурам, які є посередниками в ланцюгу виробництва та збуту сільськогосподарської продукції. Проте існує багато перешкод на шляху економічного прогресу села: відсутність відповідної державної політики щодо розвитку національного кооперативного руху, нерозуміння селянами переваг сільськогосподарських кооперативів, відсутність професійних кооперативних кадрів тощо.

Разом з тим Україна здобула значний історичний досвід у цьому напрямку наприкінці XIX – 20-х років XX ст., коли кооперативне будівництво отримало найбільшого піднесення. Тому, відроджуючи сільськогосподарську кооперацію, варто взяти до уваги як позитивні, так і негативні складові власного досвіду формування сільськогосподарської кооперації України на початку XX ст.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вказаній проблематиці, зокрема дослідженням історії сільськогосподарської кооперації, присвячена доволі широка література авторства вітчизняних фахівців. У її межах працювали знані науковці М. Левитський, М. Туган-Барановський, С. Бородаєвський, Б. Мартоса та багатьох інших теоретиків і організаторів кооперативного руху. Нинішнє покоління вчених представлено ґрунтовними статтями М. Маліка, В. Зіновчука, Ю. Ушкаренко, О. Клокаря, С. Бабенко, С. Гелея, А. Пантелеймоника та ін.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою завдання статті є процес зародження, становлення та розвитку сільської кооперації, свідомо проводячи паралелі із проблематикою дня сьогоденного.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Лібералізація економіки за останні роки й обмеженої ролі держави, демонтаж і неконструктивна заміна управлінської, фінансової, кредитної, цінової, податкової та інших систем призвели до загострення старих і появи нових проблем. У результаті відбувся спад виробництва сільськогосподарської продукції та значна втрата населенням реальних доходів. У зв'язку з цим важливою умовою активізації діяльності аграрних підприємств може стати об'єднання їхніх зусиль на основі кооперації.

Загально визнаним родоначальником як практичної кооперації, так і кооперативної думки вважають Р. Оуена. У його виступах слово «кооперація» вперше було застосовано в тому розумінні, в якому вживають зараз [1, с.8]. Хоча ідеям його не судилося втілитись у практичні справи, кооперативна теорія з того часу розвивалась і розвивається досить бурхливо, переживаючи часом підйоми та спади. Не дивлячись на те, що ідеї Р. Оуена залишались ідеями утопічного соціалізму, в них знайшли відображення зародки сучасної кооперації і її основних принципів: добровільність членства, рівноправність, виборність керівництва, самоврядування [2, с.33].

Соціалісти-утопісти та їх послідовники (Ф. Бюше, Л. Блан, Ш. Жід та інші) не тільки пропагували, а й сприяли створенню промислово-землеробських общин нового типу, які, але на жаль, розпадалися одна за одною. «Це було закономірним, оскільки в умовах капіталізму, общини не могли нести в собі досить життєздатних засад, якщо не включались у систему капіталістичних відносин і не запроваджували відповідних методів господарювання». – стверджує сучасний український економіст Л.Горкіна, досліджуючи кооперативну спадщину соціалістів-утопістів [3]. У цьому ж вбачав головну помилку раних соціалістів і відомий теоретик кооперації М. Туган-Барановський.

Проте цей, хоч і негативний, практичний досвід виробничого кооперування у Західній Європі дав поштовх для розвитку споживчої та кредитної у середині XIX ст. В умовах конкуренції з великими землевласниками селяни почали об'єднуватися у кооперативи., Крім того, еволюція капіталізму та криза сільського господарства в Європі, пов'язана з насиченням ринку дешевим американським хлібом, сприяли розвитку сільськогосподарської кооперації в капіталістичне розвинутих країнах Західної Європи.

Початок розвитку кооперативних відносин в Україні пов'язують із скасуванням кріпацтва у 1861 р. Це започаткувало тривалий і складний процес формування українського селянина як юридично й економічно незалежного власника. Селяни переконалися, що кооперативна форма організації праці має певні переваги над іншими формами і може успішно розвиватися в умовах українського села .

Історичні факти свідчать, що важлива роль у поширенні кооперативної ідеї в Україні належала інтелігенції. Перші відомості щодо цього з'явилися у 1868 р. на сторінках газети «Київський Телеграф» у статті М.Зібера, а в 1869 р. вийшла його монографія «Потребительные общества». Незабаром побачила світ праця М.Балліна «Первая памятная книжка потребительных обществ» (1870). Теорію кредитної кооперації пов'язують з іменами П.Чубінського, В.Доманицького, О.Юркевича. Популяризацією кооперативних ідей через посередництво лекцій, консультування, друкування літератури, практичну роботу була насичена діяльність відомих харківських кооператорів М.Балліна (1829-1904), та В.Козлова (1842-1920). А також Г.Галагана (1819-1880), М.Левіцького (1858-1934) та ін. На практиці вони керувалися кооперативним досвідом Західної Європи та власними переконаннями. Визначний український економіст К. Мацієвич підкреслював, що подекуди «...це приводило до кооперативних «винаходів» сумнівного значення, але тим часом і це збагачувало кооперативний досвід, ширило кооперативні ідеї та утворювало ґрунт для ширшого руху» [4].

Загально визнаним авторитетом в галузі кооперативної теорії кінця XIX - XX ст. був М.Туган-Барановський. Він опублікував з цієї проблематики ряд важливих наукових праць, серед яких найфундаментальнішою є дослідження «Соціальні основи кооперації», уперше видане в 1916 р. Хоча він і вважав споживчу кооперацію вищою формою кооперації в загалі, але бачив ті природні межі, що обмежують розвиток цього види господарської активності людей і не дозволяють йому витіснити всі інші види господарської активності, навіть у віддаленій перспективі[5, с.95].

М. Туган-Барановський узагальнив історичний досвід розвитку сільськогосподарської кооперації Росії і країн Західної Європи, зробив важливий внесок стосовно соціально- економічної сутності кооперації, яка полягає у самостійності й самодіяльності кооперативних підприємств. При порушенні цих умов організації кооперативного підприємства втрачається сама суть кооперації. У своїх публікаціях він застерігав від втручання держави у кооперацію і доводив, що надання допомоги кооперації з боку держави є доцільним за умови, що ця допомога не матиме впливу на свободу і самодіяльність розвитку кооперації.

У своїх дослідженнях він дійшов висновку, що забезпечення добровільності й особистої зацікавленості учасників кооперації у високо ефективній діяльності кооперативних організацій має важливе значення. При цьому слід раціонально поєднувати особисті, приватні інтереси кожного члена кооперативного формування з суспільними інтересами. Для того, щоб все це здійснити на практиці, тобто поєднати інтереси, потрібно мати відповідний соціально-економічний механізм, який так і не був сформований за час існування колективного ладу.

За твердженням М. Туган-Барановського, соціально-економічна сутність сільськогосподарської кооперації виражається тим, що вона значно підвищує продуктивність селянського господарства та збільшує його можливість до конкурентної боротьби з великими монополістами, які є у сільському господарстві [5, с. 251]. Отже, сільськогосподарська кооперація не послаблює, а підсилює селянські господарства, тому що

розвиток різних форм кооперативної взаємодопомоги веде до того, що селянські господарства отримують додаткові джерела сили [5, с. 294].

Також, одним із найвідоміших вітчизняних провідників кооперативної ідеї вважається С. Бородаєвський, який був автором чи не першої узагальненої наукової праці з історії світової кооперації [6, с. 344]. Він вважав, що перш ніж перейти до викладу історії кооперації, необхідно докладно встановити поняття того економічного явища, яке будемо досліджувати в історичній перспективі, треба визначити, що розуміємо під кооперацією, яке коло явищ залучаємо до цього поняття.

С. Бородаєвський відзначав, що кооперація становить таку форму співробітництва, яка «шляхом об'єднання окремих осіб прагне поліпшити умови існування населення та ступнево усунути негативні явища сучасного економічного ладу» [6, с.101-102]. Найсильнішою рисою кооперації, на думку дослідника, є принципи справедливості, що вносить кооперація в суспільно-економічні відносини. С. Бородаєвський твердив, що «тільки кооперація з її пошаною людської особою, з її захопленням альтруїзмом, її прагненням уперто й систематично боротися проти болячок сучасного капіталістичного устрою ... здібна змінити цей устрій у найліпший спосіб. Тільки кооперація в стані перетворити умови людського існування на більш сприятливі, ясніші і приємніші для всіх» [6, с. 104].

У реальному секторі значне збільшення сільськогосподарських спілок спостерігалося з лютого 1898 р., коли був затверджений «нормальний статут для місцевих сільськогосподарських спілок». За цим статутом спілкам надавалося право: вивчати становище сільського господарства та виявляти господарські потреби шляхом спільного обговорення на зібраннях своїх членів, сільськогосподарських бесідах та з'їздах; поширювати теоретичні та практичні знання з сільського господарства шляхом влаштування публічних читань, друку та розповсюдження сільськогосподарських творів, а також власного періодичного журналу. Крім того, надавалося право влаштовувати конкурси сільськогосподарських машин, засновувати дослідні станції, ферми, розсадники; допомагати господарям ефективно налагоджувати роботу сільськогосподарських підприємств за допомогою корисних вказівок та рекомендацій; постачати селянам необхідні в господарстві предмети та допомагати збуту виробленої продукції; відкривати у своїй місцевості окремі відділи [7, с. 223-224].

Завдяки цьому спостерігається і позитивна динаміка. Так, В. Сапелкін констатував, що в 1870-х роках кількість сільськогосподарських спілок в Російській імперії доходила до 84, а в 1880-х роках – до 93 [7, с. 34]. За даними В. Тотоміанца, в 1902 р. в Росії існувало близько 212 сільськогосподарських спілок, в 1904 р. – 320. А за даними міністерства хліборобства, на 1 січня 1905 року функціонувало вже 843 сільськогосподарські спілки [9, с. 225]. Український вчений К. Мацієвич вважав, що до 1900 р. в Україні існувало 23 сільськогосподарські спілки, а до 1904 р. – 58 [4, с. 10].

Подібні функції виконували сільськогосподарські спілки і в інших країнах. В Німеччині на той час вже функціонували та продуктивне розвивали свою роботу сотні таких спілок. У Франції подібну функцію виконували землеробні синдикати, які проводили закупівельні операції для обслуговування господарських потреб своїх членів [7, с. 89]. В 1884 р. був затверджений закон про сільськогосподарські синдикати, мета яких «студіювати потреби сільського господарства і оборону сільськогосподарських інтересів». Більшість діючих синдикатів об'єдналися в Центральний Союз сільськогосподарських синдикатів, утворений у 1886 р. в Парижі. На 1 січня 1911 р. було зареєстровано 6402 синдикати [2, с. 105]. В Італії з 1865 р. започаткована діяльність сільськогосподарських комітетів. Їх поширенню сприяв закон 1883 р., згідно якого вони мали обмежену відповідальність. В 1913 р. нараховувалося вже близько 1500 сільськогосподарських комітетів. Зростанню сільськогосподарської кооперації в Італії сприяли і Сільські народні будинки, які почали функціонувати у 1903 р. Вони організовували спільні закупки, кооперативний збут виробників, сприяли піднесенню духовного рівня села [2, с. 243-244].

Всі ці дані свідчать про те, що в Російській імперії розвиток кооперативного руху проходив повільніше, ніж в Західній Європі. Основними причинами цього було не тільки відставання в економічному розвитку, а й досить довга бездіяльність і навіть вороже ставлення уряду, місцевої адміністрації, законодавчих органів до цієї проблеми. Дійсно, перший кооперативний закон в Англії прийнятий в 1862 р., у Франції - в 1867 р., в Австрії та у Бельгії - в 1873 р.

Кооперативний закон в Російській імперії і, відповідно, в Україні з'явився лише в 1917 р. Дослідження історії кооперативного руху в Україні показує, що кооперативи розпочали свою діяльність майже нелегально, а державна економічна політика явно відставала від нагальних потреб. Тільки у 1895 р. вийшов перший закон про організацію дрібного кредиту, хоча реально вже існувало 290 кооперативів (переважно ощадно-позичкові товариства). Завдяки цьому закону згодом серед кооперативів більше 50% становили ощадно-позичкові каси і кредитні товариства, які й відіграли визначну роль у становленні сільськогосподарських кооперативів.

Однак активний розвиток сільськогосподарської кооперації та рух в бік ринку почався лише після запровадження реформ С. Вітте та П. Столипіна. С. Вітте очолював Міністерство фінансів Російської імперії (1892-1903 рр.), і з перебуванням на цій посаді пов'язані його успіхи та досягнення: саме тоді здійснена головна справа його життя – грошова реформа 1895-1897 рр., що сприяла стабілізації російського карбованця та поставила Росію в фінансовому плані на рівень з іншими великими європейськими державами. Адже більшість країн у XIX ст. вже перейшли до золотовалютної системи у зв'язку з величезним зростанням товарообігу та розвитком кредиту. Ця реформа відіграла визначну роль в економічному зростанні Російської імперії, прискорила розвиток національних продуктивних сил на базі ринкових відносин.

Головними здобутками реформи П. Столипіна стало те, що вона скасувала залежність селян від поміщиків, а також їх взаємну залежність в общині. Для України характерною формою приватного землекористування стали тоді хутори та відруби, кількість яких невпинно зростала. До 1917 р. по 9 губерніях України площа хуторів та відрубів становила 3588637 десятин (близько 17% земель селянського господарства) [8, с. 51.] Так, общинна форма власності поступово замінялася на приватну власність. Цьому сприяли і закон про селянське землеволодіння та землекористування від 14 липня 1910 р. та закон про землеустрій від 29 травня 1911 р. Заходи, спрямовані на реформування сільської общини, сприяли виходу з общини значної кількості селянських господарств: за 1906-1915 рр. – 2478 тис. (26% від їх загальної кількості) з 16919 тис. десятинами землі, або 15% площі селянського общинного землеволодіння [10, с. 479].

Столипінська земельна реформа стала одним з найефективніших в Історії України стимулів зростання продуктивності сільського господарства. Вона не тільки істотно послабила феодальні пережитки, сприяла поглибленню ринкових відносин, а й стимулювала об'єднання сільських товаровиробників у кооперативи.

Після революції 1917 року існування кооперації в СРСР визначало її взаємодія не з приватним капіталом (як в інших країнах), а з монопольним державним капіталом. Розвивати серйозну виробничу діяльність артільям не давали – держава повністю контролювала розподіл сировини. Стара сільгоспооперація була ліквідована. Промислова кооперація продовжувала існувати в СРСР до кінця 1950-х років і в деякій мірі компенсувала постійний дефіцит товарів народного споживання.

Таким чином, у радянський час залишилася тільки система споживчої кооперації, житлово-будівельна кооперація, артільні народні промисли, а також старательські артілі з видобутку золота. Саме тому, коли 26 травня 1988 року був прийнятий Закон СРСР «Про кооперацію в СРСР», котрий дозволив кооперативам займатися будь-якими не забороненими законом видами діяльності, в тому числі і торгівлею, надії на те, що кооперативи швидко ліквідують товарний дефіцит, виявилися невиправданими. На той час було втрачено всі навички самоорганізації радянських громадян, тому більшість кооперативів зайнялися відвертою спекуляцією, або фінансовими операціями з переведенням коштів у готівку.

Історичний досвід зародження сільськогосподарської кооперації інших країн свідчить: стратегія комплексного розвитку різних її видів і форм починалася не від збуту, а з кредитування – найбільш гострої проблеми для сільського підприємця. У більшості держав світу специфічні проблеми дрібного сільського кредиту вирішувалося шляхом створення спеціалізованих кооперативних кредитних інституцій. Деякі кооперативні банки, генеза яких йде від фермерських кооперативних спілок XIX-XX ст., сьогодні входять у першу двадцятку комерційних банків своїх країн за розміром власного капіталу та обсягом операцій (Credit Agricole, Rabobank, Reiffeisen-banken, Farm Credit System та ін.). Нині спостерігається динамічний розвиток кредитних кооперативів та фермерських кооперативних банків у постсоціалістичних країнах: створені і працюють Спілка кредитних кооперативів у Болгарії, Центральний кредитний союз у Литві, «Хранільно-кредитні Служби» у Словенії та ін [11, с. 78].

Але, кращим є приклад Молдови, маленької за територією країни, яка не входить до ЄС. Там при Міністерстві сільського господарства створене спеціальне агентство, яке адаптувало до економічних умов Молдови правила ЄС щодо підтримки розвитку обслуговуючих кооперативів. Преференції для фермерів, які об'єдналися в кооперативи, фінансуються коштом державного бюджету. Для членів кооперативів – фізичних осіб також встановили нульову ставку податку з фізичних осіб, за домовленістю з банками зробили нижчою на 10 пунктів відсоткову ставку за кредитами. І згадане агентство має щорічний субсидіарний фонд підтримки розвитку кооперативів у 35 млн. євро[12].

Маючи 150-літню історію кооперативного руху, на цьому тлі Україна виглядає досить скромно. Так, керівник напрямку «Розвиток ринкової інфраструктури» Проекту USAID «АгроІнвест» М. Гриценко, у своєму інтерв'ю, каже – «До революції в Україні в кооперативи було об'єднано понад 60% сільського населення. Нині, за моїми підрахунками, до кооперації долучено не більше 0,3% сільського населення.»[12]. На питання журналіста, чому виникає потреба відродити в Україні традиції кооперативного руху, М. Гриценко відповів – «Для нас дуже важливим є питання організації виробництва трудомісткості сільськогосподарської продукції дрібними виробниками в особистих селянських господарствах. За статистикою, в Україні в особистих селянських господарствах виробляється 97-99% картоплі, 80% овочів, плодів і ягід, близько 80% молока і до 50% м'яса. Це значна частина сільськогосподарської продукції, і вона практично виробляється вручну за допомогою лопати і найголовніше – не має цивілізованих каналів збуту. У світі формуються досить жорсткі тенденції щодо збуту продукції, і Україна не зможе їх уникнути, а це значить, що дрібні виробники без об'єднання, без створення власних потужностей для зберігання та перепродажної підготовки продукції не зможуть її самостійно збувати за вигідними цінами» [12].

Таким чином, історичний досвід сільськогосподарської кооперації в Україні, який виділяє і враховує як здобутки, так і прорахунки згаданого процесу, без сумніву, може стати цінним і корисним як для держави, так і для сільськогосподарських виробників, які предметно працюють над формуванням надзвичайно перспективного кооперативного сектору аграрного виробництва.

ВИСНОВКИ

Рішення в межах проблематики, окресленої у статті, можуть бути тільки комплексними, тобто такими, що поєднують теоретичні напрацювання різних наук: історичної, економічної, сільськогосподарської та ін. з

узагальнюючим аналізом успішного в практичного провадження кооперації на селі, який накопичений українськими та закордонними фахівцями.

Неабиякий вплив на становлення та еволюцію сільськогосподарської кооперації в Україні мав бурхливий розвиток споживчої та кредитної кооперації в Західній Європі. Українська сільськогосподарська кооперація, як і західноєвропейська, сформувалася на базі розвитку сільської кредитної і споживчої кооперації. Проте саме споживча кооперація в Україні з часом посіла домінуючу позицію в загальній системі кооперації у той час, як в країнах Західної Європи визначальна роль належала кредитній кооперації. Крім того, розвиток кооперативного руху в Російській імперії порівняно з країнами Західної Європи проходив значно повільніше. Це пояснюється не тільки слабким економічним розвитком, а й досить довгою бездіяльністю і негативним ставленням держави до кооперативів, які розпочали свою діяльність майже нелегально.

Найбільш досконалою формою сільськогосподарських кооперативів в Україні стали універсальні та спеціалізовані кооперативи, які набули поширення завдяки впровадженню заходів столипінської аграрної реформи. В результаті сільськогосподарська кооперація набула розгалуженої структури, втягнула селян в товарні відносини, мала досвідчених фахівців і навіть налагодила міжнародні контакти. Все це дає підстави стверджувати, що сільськогосподарська кооперація є господарською організацією, здатною забезпечити конкурентну спроможність селянського (фермерського) господарства в період становлення ринкових капіталістичних відносин.

Цей позитивний досвід ринкового реформування економіки є актуальним для України. В сучасних трансформаційних умовах реформування аграрного сектору економіки особливого значення набуває досвід державного сприяння різноманітним формам власності на селі, державної підтримки селянина-господаря та розвитку селянської кооперації різних видів – споживчої, кредитної та сільськогосподарської. На особливу увагу заслуговує досвід створення системи кооперативного кредиту, в тому числі банків.

Література.

1. Серова Е.В. Сельскохозяйственная кооперация в СССР / Е.В.Серова - М.: Агропромиздат, 1991. – 160 с.
2. Історія кооперативного руху: підруч. Для кооперативних вузів / Бабенко С.І., Гелей С.Д., Гончарук Я.А., та інш. – Укоопспілка, Львівська комерційна академія. – Львів: Інститут українознавства НАНУ, 1995. – 410 с.
3. Горкіна Л.П. Нариси історії політичної економії в Україні (остання третина XIX – перша третина XX ст.). – К.: Наук. думка, 1994. – 244 с.
4. Мацієвич К. З минулого сільськогосподарської кооперації // Укр. сільськогосподарська кооперація (3 нагоди 10-ї річниці заснування «Централу»). – Зб. 1-й. – Подєбради, 1926. – С. 1-16.
5. Туган-Барановський М.И. Социальные основы кооперации / Туган-Барановський М.И.; [предисл., комент.: Л.А. Булочкина, Г.Н. Сорвина, Т.П. Субботина]. – М.: Экономика, 1989. – 496 с.
6. Бородаєвський С.В. Історія кооперації /Бородаєвський С.В. –Прага: Рейтингова оцінка регіонів / Міністерство розвитку громад та територій України. 2015-2019.
7. Сапелкин В. Потребительские и сельскохозяйственные общества Российской империи. – С. – Петербург, 1907. – 524 с.
8. Качинский В. Очерки аграрной революции на Украине. –Вып. I: Уравнительный раздел земли. – Харьков: Держвидав України, 1922. – 107 с.
9. Тотомианц В.О. Сельскохозяйственная кооперация: Очерки с приложением уставов. - С.-Петербург: Изд. М.И.Семенова, 1908. – 368 с.
10. Економічна енциклопедія. У трьох томах. – Том 3 / Редколегія: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видав. Центр «Академія», 2002. – С. 479.
11. Янбых Р.Г. Деятельность микрофинансовых организаций кооперативного типа в аграрном секторе за рубежом / Р.Г. Янбых // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий - №5. – М., 2010. – С. 78-82.
- 12.https://galinfo.com.ua/news/chomu_v_ukraini_ne_rozvyvayutsya_silskogospodarski_kooperatyvy_108592.html

References.

1. Serova, E.V. (1991), *Sels'kohozjajstvennaja kooperacija v SSSR* [Agricultural cooperation in the USSR], Agropromizdat, Moscow, Russia, P. 160.
2. Babenko, S.I. Helei, S.D. Honcharuk, Ya.A and others (1995), *Istoriia kooperatyvnoho rukhu: pidruch. Dlia kooperatyvnykh vuziv* [History of the cooperative movement: Textbook for cooperative universities], Ukoopspilka, Lvivska komertsiina akademiia, Instytut ukrainoznavstva NANU, Lviv, P. 410.
3. Horkina, L.P. (1994), *Narysy istorii politychnoi ekonomii v Ukraini (Ostannia tretyna XIX – persha tretyna XX st.)* [Essays on the history of political economy in Ukraine (the last third of the XIX - the first third of the XX century)], Nauk. dumka, Kyiv, Ukraine, P. 244.
4. Matsiievych, K. (1926), "From the past of agricultural cooperation // Ukr. agricultural cooperation (On the occasion of the 10th anniversary of the founding of "Central")", *Podiebrady*, Collection 1, pp. 1-16.

5. Tugan-Baranovskij, M.I. (1989), *Social'nye osnovy kooperacii* [Social foundations of cooperation], Jekonomika, Moscow, Russia, P. 496.
6. Borodaievskiy, S.V. "History of cooperation", Praha, Reitynhova otsinka rehioniv, Ministerstvo rozvytku hromad ta terytorii Ukrainy, 2015-2019.
7. Sapelkin, V. (1907), *Potrebitel'skie i sel'skohozhajstvennye obshhestva Rossijskoj imperii* [Consumer and agricultural societies of the Russian Empire], S. – Peterburg, Russia, P. 524.
8. Kachinskij, V. (1922), *Ocherki agrarnoj revoljucii na Ukraine* [Essays on the Agrarian Revolution in Ukraine], vol. I, Uravnitel'nij razdel zemli, Derzhvydav Ukrainy, Har'kov, P.107.
9. Totomianc, V.O. (1908), *Sel'skohozhajstvennaja kooperacija: Ocherki s prilozheniem ustavov* [Agricultural cooperation: Essays with the application of statutes], Izd. M.I.Semenova, S.-Peterburg, Russia, P. 368.
10. Mocherny, S.V. (responsible editor) and others (2002), Economic encyclopedia. In three volumes, Volume 3, Kyiv, Ukraine, P. 479.
11. Janbyh, R.G. (2010), "Activity of cooperative microfinance organizations in the agricultural sector abroad", *Jekonomika sel'skohozhajstvennyh i pererabatyvajuushchih predpriyatij*, vol. 5, pp. 78-82.
12. https://galinfo.com.ua/news/chomu_v_ukraini_ne_rozvyvayutsya_silskogospodarski_kooperatyvy_108592.html

Стаття надійшла до редакції 16.05.2021 р.